

ALGUNS TOPÒNIMS HISTÒRICS DE LA COSTA CALVIANERA

Josep Noguerolet Mulet

XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Sant Joan, 1999

Bon dia, benvolguts assistents a la trobada santjoanera.

Primer de tot voldria assenyalar una major concreció de la comunicació que s'adaptarà a topònims documentats a fonts escrites fins al segle XVI i a més situats a la costa o a l'àrea propera a la mar. Esper que aquests topònims refresquin amb la saladina marina la nostra jornada del Pla mallorquí.

Per a la present comunicació he deixat de banda les dotzenes de sementers, turons i comellars recollits oralment a les possessions del terme per comentar-ne alguns dels més coneguts arreu de l'illa. És evident que tractar dels grans topònims suposa un risc que assumec plenament alhora que escoltaré les altres aportacions que els erudits i els no tan erudits vulguin exposar.

L'intent de desxifrar l'origen dels topònims històrics esdevé sovint una tasca o un divertiment que requereix prou documentació i molt sovint llançar hipòtesis que a vegades poden semblar absurdes o que noves aportacions condemnin a l'oblit. Jo no sóc estudiós apassionat de la toponímia en general, sinó recol·lector de paraules al paisatge concret de Calvià.

Per al present treball he utilitzat el *Cronicó Medieval* de Ramon Rosselló, una indispensable per a qualsevol estudi de les Illes, i alguns talls sincrònics posteriors com el *Mapa Despuig* de 1784, els comentaris de Berard de 1789, les informacions de l'Arxiduc de 1884, el *Mapa Nàutic* de Gómez-Imaz de 1893, el CTM de 1959 i d'altres informacions de la meua recollida oral de tot el terme de Calvià publicada al mapa topogràfic 1/5.000 que s'ha editat aquests darrers anys. He fet servir també el DCVB d'Alcover Moll, l'*Onomasticon Cataloniae* de Coromines, un diccionari d'àrab i d'altres estris.

L'actual zona costanera de Calvià, plena d'hotels i carreteres amb un creixement il·limitat de població, té molt poc a veure amb la de l'època medieval que es manté fins al segle XIX. Abans la població era mínima i la presència dels grans aiguamolls de la Porrassa, Santa Ponça i més petit a Peguera a més del perill de pirates implicava que quatre grans possessions (Peguera-la Torrada, Santa Ponça amb la Porrassa i Bendinat) disposaven de tot el territori costaner sense cap nucli de població ni tampoc de pescadors excepte els de l'interior (Calvià i posteriorment es Capdellà) sorgits a l'acabament del segle XVI vora l'església.

La costa de Calvià era sobretot zona de dependència clara o indret de pas des del gran nucli de Palma, o del més petit d'Andratx, i la majoria dels pobladors (amos de possessió,

missatges, talaïers, roters, picapedrers...) no eren del terme sinó d'altres indrets de Mallorca. Aquesta despersonalització i manca d'autocentrament ha marcat moltíssim la toponímia d'un terme creat de manera postissa pels interessos de la Conquesta Catalana com a desmembració del districte àrab de Medina. Els problemes actuals de Calvià i Marratxí no són tan diferents com sembla.

Aquí ens centrarem en topònims que apareixen documentats abans del segle XVI, però que perviuen amb molta vitalitat encara que la forma d'alguns hagi canviat. Tractaria extensament de quatre: Cala Aixada, na Marió, el Toro i Magaluf, i només de passada i sense entrar-hi a fons d'altres més antics: Illetes, Portals, Rafalbetx, es Malgrat, Santa Ponça, Peguera i el desaparegut Trafalempa.

CALA AIXADA

L'accident de la costa situat entre el caló de sa Nostra Dona i cala Portals Vells, on s'ubica el Casino de Mallorca (indret on es remenen fortunes i se celebren espectacles musicals o també nits patriòtiques), apareix a diversos mapes i a l'*Enciclopèdia de Mallorca* com a CALA AIXADA, als CTM CA L'AIXADA i a d'altres mapes d'aquest segle com a CALA XADA. És evident i fins i tot lògica la confusió entre la Cala i l'abreviatura popular de Casa CA amb l'article femení apostrofat, perquè la pronúncia és la mateixa.

Suposam que tothom coneix una AIXADA, eina composta per un ferro acabat en tall o en punta amb un ull per on s'adapta un mànec de fusta. Justificar una aixada en un indret marítim sembla complicat i més quan ens trobam amb la fluctuació de Cala, Ca i abans Cap. Si anam cap enrere trobam documentat al mapa de 1893 Cala Cap l'Aixada, i uns anys abans l'Arxiduc apunta Ca l'Aixada i és qui introdueix l'eina agrària i també una casa que possiblement també existí. Cent anys enrere Berard apunta l'any 1789 en castellà CABO LAXADA (amb ics i junt), uns anys abans el mapa Despuig assenyala CABO LA XADA (també amb ics però separat).

Ens trobam, doncs, amb un topònim l'escriptura del qual va variant mínimament però cavalcant entre els genèrics: l'entrada Cala, la punta de la Cala o sigui el Cap o «Cabo» i fins i tot una Casa reduïda a Ca i un apel·latiu inconcret però molt semblant: Laxada, Xada, Aixada.

Serà la documentació anterior, concretament la visita del virrei Lluís Vich l'any 1585, que en repassar la costa i utilitzant el castellà pot resoldre'n l'origen:

«La torresilla de la isleta [...] adonde dicen la Punta Negra [...] y de allí más adelante visité Cala Viñes y Cala Rejada [...]. Hay allí cerca Cala Portal muy seguro puerto.»

La Cala Rajada la situa clarament entre Cala Vinyes i l'actual Portal Vells, topònims encara vius amb variacions.

El peix inicial que ha donat nom a tants topònims de l'illa s'ha anat transformant en una eina agrària. La poca població de l'àrea i l'escassa importància de l'indret substituït per altres punts de vigilància propers en serien la causa.

La Cala Rajada del segle XVI ens indicaria el pas fonètic de la palatal sonora, africada a la pronúncia dialectal en posició intervocàlica, cap al seu ensordiment en palatal sorda i el posterior emmudiment de la vibrant múltiple: CALAXADA. A partir d'aquest ensordiment de la palatal i emmudiment de la vibrant ens trobaríem amb un topònim transcrit per fonts escrites que a vegades remarcarien el Cap, d'altres la Cala i després una Casa.

EL TORO

Aquesta illa és l'indret més al sud-oest de Calvià i se situa davant el sortint del Banc d'Eivissa, del qual el separa un freu de devers 500 metres d'amplària, on es troba l'illot del Toretó. Té 29 metres d'altitud i quatre-cents metres de longitud amb un far.

És un illot ben visible que es troba en un redol fabulós pel paisatge i l'absència de construccions però sobretot molt castigat pels temporals. Normalment no se l'anomena amb el genèric «illa de» sinó simplement el Toro, amb l'article normatiu que a les Balears utilitzam com a senyal d'importància i respecte per oposició al salat. Ningú no diu es Toro ni es troba escrit. El fet de la urbanització costanera del mateix nom fa que a hores d'ara a vegades s'hagi d'especificar en segons quins contextos si es tracta de l'illot amb el far o de la zona habitada. Aquest topònim ha tingut la sort de ser una paraula comprensible i prou comercial per la festa espanyola, perquè s'ha traslladat a la urbanització que se situa a les Penyes Roges o Rafalbetx, topònims més documentats i antics però menys afortunats.

Respecte a aquest topònim, s'han elaborat teories ben complicades respecte a una rel TOR com a formació rocosa que exposaria un origen preromà com la paraula «turó», que semblaria l'origen de la muntanya de Menorca homònima el Toro o potser l'article àrab AL més la forma TOR com a muntanya també en àrab. No gaire lluny d'aquest indret marítim a la zona de Peguera es troba la possessió de TORÀ, que també ha atret aquestes especulacions i fins i tot parlar d'una TORÀ, llibre sagrat dels jueus, quan es troba documentada l'any 1342 la seva venda a Joan Torà i apareix amb l'antic nom islàmic de Benimoxet l'any 1364.

Deixant de banda aquestes teories que poden funcionar en altres indrets amb el mateix topònim com assenyala Coromines i que potser altres fonts documentals de les quals no disposam confirmassin, sembla que l'illot es tracta d'una metàfora, però no per la forma física de bou que pot presentar com assenyala Alcover.

Aquí afegiríem que a la visita del virrei de 1585 no apareix el Toro, sinó que assenyala «los escollos y isletas que dizen los Caballos» i no apareixen referències al *Cronicó Medieval*. A dos mapes francesos de l'illa, reproduïts al CTM, apareix CAVALLET l'any 1715 i CAVALLO vint-i-cinc anys després. El mapa Despuig imprès l'any 1784 ja apareix com EL TORO sense genèric i es manté fins ara sense variacions sense que sorgeixi de bell nou com a cavall (encara que a una certa distància, prop de Portals, es trobi es Cavall com a topònim costaner per a una roca que s'hi assembla a la recollida oral del CTM).

La idea metafòrica prendria més força pel fet de no disposar de documentació antiga però el fet d'anomenar-se abans com a castellanització evident dels Cavalls, l'animal representatiu de la força a l'època i l'aparició molt posterior del Toretó (al CTM de 1958) com a diminutiu ens situaria en una metàfora de bravura més que de forma. El toro substitueix la idea de poder enfront de l'onatge que assenyalaven els Cavalls d'abans i el diminutiu destacaria encara més la idea de resistència a una mar freqüentment molt moguda i generalment perillosa.

Pensam que seria per tant una metàfora ideològica més que de forma: resisteix com un toro o un cavall. Més que s'assembla a un cavall o un toro.

NA MARIÓ / SERRA DE TALAIA

El Puig de na Marió, de 281 metres d'alçada, fa partió de terme entre Calvià i Andratx i es troba entre la possessió de Peguera i Son Fortuny. Al cim hi ha una construcció prehistòrica en ruïnes anomenada es Castellot.

És un topònim molt viu a la llengua oral sense el genèric de puig i només documentat des del CTM de 1958.

Na Marió semblaria un nom de persona, Maria com a augmentatiu, que ha donat nom a la muntanya però no hem trobat cap persona documentada a l'indret, on l'única construcció és una rota menuda.

La urbanització que sorgí allà abans de la Guerra Civil s'anomena sa Talaia com a nom de la possessió segregada de Peguera, d'altra banda ja trobam documentada la serra de Talaia a final del segle XIII al *Cronicó Medieval* que comprendria na Marió i la veïna Mola de Son Vic, més endavant a la Carta Naval de 1893 i d'altres posteriors es reproduïx com a Puig de la Atalaya ubicat a na Marió.

El nom MARIA com a topònim de puig o turó provindria de l'àrab amb el significat català de talaia com assenyala Coromines. Serien els casos de la província andalusa d'Almeria, el municipi mallorquí de Maria de la Salut i també el Puig de Maria o Santuari de la Mare de Déu del Puig a Pollença, ambdós amb disfresses piadoses; tots ells punts com na Marió, que són bons miradors pel fet d'estar elevats.

La presència de l'article femení acostuma designar un nom de persona que ha tingut aquell redol però pot designar també un accident del terreny (personificat) com és freqüent a l'illa, només a la zona de Peguera es troben dos costers NA ROSTA i NA BRUTA i un comellar NA FONDA.

Ens trobaríem aleshores amb una pervivència oral al llarg dels segles d'un topònim àrab que designaria el mateix que s'ha transcrit a les fonts escrites amb la traducció catalana de TALAIA.

MAGALUF

Terrenys de la costa de Calvià anomenats també Magalluf o Magal-luf.

Aquest topònim és prou conegut a Mallorca i sobretot a Anglaterra per les disbauxes dels *hooligans* i per la immensa urbanització que ha sorgit al lloc.

La primera documentació escrita de la qual disposam data de 1531, en què apareix com a platges de Magalluf, amb la líquida palatal. Posteriorment s'assenyala l'indret com es Magaluf o Magalluf constantment referint-se a la platja.

Segons l'Alcover Moll: Magaluf és nom propi d'home sarraí, i respecte al topònim assenyala: etimologia incerta; segurament aràbiga. A Sicília hi ha el mot *macalubbi* 'volcans de fang o d'aire', que poden tenir relació amb el nostre topònim.

Posteriorment Mascaró Pasarius l'assenyala com a nom de persona jueu a l'*Enciclopèdia de Mallorca* i assenyala unes cites: Magaluf ben Jusef (1234) sense especificar d'on surt i esmenta que l'any 1334 els batles d'Andratx i de Calvià devien vint lliures a Magalluf i Jusef Feznati, germans jueus. Extret del *Cronicó* de Ramon Rosselló, que no explica la ubicació concreta d'aquests jueus i per tant no té per què referir-se a l'indret.

Segons Pedro Cantarero Verger deriva de la pronúncia aràbiga MAGAL-LOFA que vol dir 'gent de paraula'.

Coromines assenyala que el topònim de Calvià podria tenir el mateix origen que un Magaluf 'espècie de pell o drap' que provindria de l'àrab vulgar MAQLUF de MAQLUB 'girat a l'inrevés'.

Hi ha dos topònims d'escriptura semblant a Mallorca però referits a indrets prou diferents: es Magalaf, indret del terme d'Escorca situat entre el Cingle des Romaní i el

Morro de la Corda; Cova de MAGALUF, al terme de ses Salines. Notícies per documentació datada el 1331. Que no tenen per què tenir relació amb aquest.

Moltes teories per tots els gustos, més apropades al món àrab que al prenom jueu, encara que aquesta sigui la més acceptada i evidentment no llatins ni catalans i potser cap prou convincent per a tothom com tampoc no ho serà per a molts l'exposada a continuació.

Nosaltres pensam que, un cop analitzats els topònims costaners de Calvià fins a final del segle XVI, no en trobam cap que designi persones sinó que la majoria són descriptius d'accidents físics (Illetes, Punta Negra, Penyes Roges, la Caleta), activitats (Portals, Peguera) o animals i vegetals (Cala Vinyes, Cala Rajada, Cala Figuera, los Caballos...). El lloc on s'ubicaven les platges era un gran salobrar que fins al segle XIX fou un focus d'infeccions i paludisme, despoblat, on difícilment a segles anteriors es trobaria alguna persona cristiana, jueva o àrab per traslladar-hi un nom; la possessió de la Porrassa és més a l'interior. Hi ha informadors orals que assenyalen es Magaluf com el torrentó que comunica el salobrar amb la platja.

Pensam que es tracta d'un topònim descriptiu compost per les paraules àrabs Ma + Haluf, 'aigua porca' com a designació pejorativa de l'indret d'aigües brutes. La paraula ME de l'àrab encara avui s'utilitza per gent major de Mallorca en el llenguatge dels grans als nins per designar aigua i la paraula «Hil'lufun», Haluf/Halufu amb *h* aspirada com a pronúncia vulgar de porc devia ser prou coneguda a l'època del repoblament per la prohibició de musulmans i jueus a menjar porc i el culte que li professen els cristians. La *a* en posició àtona passa a pronunciar-se *e* i el pas fonètic de la *h* aspirada de l'àrab a *g*, oclusiva velar sonora (d'oclusiva a espirant entre vocals) sembla prou lògic. Seria per tant un topònim àrab, descriptiu com a metàfora dels aiguamolls infectes.

A més de la similitud fonètica voldríem remarcar una altra raó més hipotètica i aquí parlarem breument dels altres topònims de la costa de Calvià fins al segle XVI. Magaluf és un topònim que no desapareix perquè evidentment era entès pels usuaris del lloc i la gent de l'època (Me, per aigua encara viu a hores d'ara a Mallorca, i Haluf com a porc o brut, evidentment prou conegut per tantes raons).

Aquests segles primers es produeix la catalanització progressiva de la majoria dels topònims àrabs per qüestions polítiques i de comprensió de l'entorn; no cal esmentar tantes possessions documentades (Bernivella, Benimoxet, Benichixan, Benifetzó... només a Calvià) i també els accidents de lloc de la costa calvianera.

Sobretot és ben curiosa a la zona més a l'oest des Magaluf. El topònim Trafalempa substituït per Punta de Calafiguera ja l'any 1585 (Traf-al-empa), que suposadament designa una punta amb alguna descripció que desconeixem com Trafalgar a Cadis (Traf-al-Gar, punta de l'Oest, des de Tarifa). La desaparició d'aquest topònim tantes vegades documentat fins a meitat del XV i la seva substitució física pel trasllat d'un petit accident proper com Calafiguera seria una manera de catalanitzar i entendre els noms del nou lloc: l'actual Cap de Calafiguera és un topònim traslladat per tapar-ne un de major que no s'entenia.

Rafalbetx, escrit amb moltíssimes variants, paraula de clares ressonàncies àrabs que segons Coromines ve de l'àrab «ar-raff al-baid», literalment 'els ràfec blanc' (ràfec seria un tipus de pedra o una part de la teulada que sobresurt del pla de la façana), sembla que és originàriament l'actual Portals Vells, poc després d'esdevenir l'indret per tragar marès via marítima per fer la catedral i les muralles, o sigui el Port Alt de Palma per la llunyania (pluralitzat Ports Alts i finalment Portals, per emmudiment habitual de la *t*) i traslladar-se com a rafal a la terra ferma propera. (No descartam aquí la hipòtesi de RAFAL més una designació que podria ser àrab o simplement descriptiu: el Rafal de Llebeig des de Palma és el sud-oest, Rafal Llebeig que hauria donat Rafeubetx.)

Els altres topònims de l'època també són descriptius: Cap Andritxol (cap més proper a Andratx), port o platges de Peguera (pel moll on s'embarcava la pega del forn del darrere... posteriorment passà a possessió), Santa Ponça (dubtosament com a nom femení de Ponç, sinó més bé de PORT o PONT, amb senyal d'importància), la Caleta (cala petita en comparació a la Cala de Santa Ponça), es Malgrat (pas del canal, mal desembarcament, idea de desgràcia o Malgrat com a castell fort), Penyes Roges (el color vermell encara visible dels penyals), illa o mars de la Porrassa (la possessió del darrere que suposam que era un indret de moltes porrasses), la Punta Negra (pel seu color) i les Illetes (mai amb cap apel·latiu perquè eren les illes petites de Palma).

Esper que aquesta llarga explicació no hagi cansat els assistents i desitjant haver plantejat unes hipòtesis veritablement creïbles o fiables m'acomiad de vostès. A fi de comptes l'anàlisi toponímica té l'encant de no ser una ciència exacta i la inexistència freqüent dels grans dogmes permet ensabonar les paraules i plantejar hipòtesi que cadascú creurà o no i malauradament en el més habitual dels casos no li preocuparà gens ni mica el perquè o l'origen d'un topònim.